

Cultuurhistorische waarde Almelose kanaal en het koelwaterkanaal.

Henk van der Werf, team Erfgoed

Inleiding

Voor het bestemmingsplan Wezenlanden Noord wordt een nieuw bestemmingsplan voorbereid. In dit gebied liggen delen van het Almelose Kanaal en het Koelwaterkanaal. Deze kanalen hebben een hoge cultuurhistorische waarde. In deze notitie staan de karakteristieken en de waardenstelling van deze kanalen. Verder is de historische ontwikkeling rond dit gebied geschetst. De tekst voor deze notitie is grotendeels overgenomen van onderzoeken van MAB en bureau Lantschap die in de bronvermelding nader zijn genoemd.

Algemene karakteristiek

De Wezenlanden

De Wezenlanden is een park met een aantal brede watergangen. Aan de kant van het Provinciehuis zijn de oevers voor een deel beschoeid, elders komen ook glooiende, niet verharde oevers voor die voor een deel beplant zijn met berken, elzen en wilgen. Dit geeft een natuurlijk aspect aan het geheel; de watergangen op zich zijn vrij strak vormgegeven. Het park is ontsloten door een aantal paden die met hoge bruggen over de watergangen voeren (vermoedelijk om schaatsers de gelegenheid te geven een rondje te kunnen rijden).

Almelose kanaal

Aan de noordkant van het park ligt het Almelose Kanaal, ook wel aangeduid als Almelose Water of Nieuwe Wetering. De entree van het Almelose Kanaal in de stad is uitermate rommelig, niet zozeer door de woonboten in het water maar vooral door de vreemde bouwsels en optrekjes op de oevers.

Koelwaterkanaal

Het Koelwaterkanaal is over een lengte van ruim 1 kilometer bewaard gebleven. Het is een verstilde waterloop, wild begroeid met bomen en struiken. Het kanaal ligt tussen hoge kaden die een grote natuurwaarde hebben. De kaden zijn maar op enkele plaatsen te benaderen en het kanaal heeft door de gebrekkige ontsluiting een geringe recreatieve en belevingswaarde. Wellicht kan overwogen worden een deel van de kade te ontsluiten (zonder de natuurwaarden aan te tasten) om de belevingswaarde van het park De Wezenlanden te vergroten.

Waardering

algemeen

Bij de beoordeling van de wateren in Zwolle is gebruik gemaakt van het rapport Gemeente Zwolle, Cultuurhistorische en landschappelijke betekenis van water door bureau Lanstschap, januari 2003.

In de eerste plaats is gelet op de relatie met de natuurlijke terreingesteldheid. In de tweede plaats is de cultuurlandschappelijke betekenis gewogen. Hierbij is gekeken naar de aspecten zeldzaamheid, kenmerkendheid en context.

waardering kanalen

naam	Relatie met terreingesteldheid	Contextwaarde	Zeldzaamheid	Kenmerkendheid
Almelose kanaal	4	5	3	3
Koelwaterkanaal	4	3	3	1

De tabel heeft een schaal tot 5 waarbij de waardering bij 5 het hoogste is.

De contextwaarde is nader toegelicht:

Almelose kanaal:

Het kanaal is structurerend voor de afwatering in een groot gebied, relatie met andere wateren en watergebonden elementen.

Koelwaterkanaal:

De relatie met het Almelose kanaal is niet duidelijk. Het is aangetast door dammen en weinig ontsloten zodat het een geringe belevingswaarde heeft.

Conclusie:

Het Almelose kanaal is buitengewoon belangrijk in de geschiedenis van de waterbeheersing van Zwolle en omgeving. De Sallandse weteringen hebben een sterk structurerende werking gehad op de inrichting van zowel het landelijke als het stedelijke gebied. Zowel het Almelose kanaal als het koelwaterkanaal scoren, hoog vanwege hun grote landschappelijke en cultuurhistorische zeggingskracht.

Historisch ruimtelijke ontwikkeling

De vroege geschiedenis, middeleeuwen, 17de eeuw

Nederzettingsvorming

Het gebied is grotendeels gelegen op een oude dekzandrug die in noordwest-zuidoostrichting loopt en waarop ook de binnenstad van Zwolle is gelegen. Het noordoostelijke en oostelijke deel, ongeveer ten noordoosten van de Assendorperdijk en ten zuidoosten van de Hortensiastraat, lag vroeger echter lager in het stroomdal van de Aa. Deze lagere, vaak drassige, grond werd vroeger Het Weezenland genoemd.

Al in de jonge steentijd werd de zandrug bewoond. De huidige nederzetting is waarschijnlijk rond 800 gevormd. Vanaf deze tijd eeuw werd het gebied stukje bij beetje ontgonnen om het te kunnen gebruiken voor akkerbouw. De lager gelegen gronden, zoals het Weezenland werden in gebruik genomen als weidegebied en hooiland, maar hiertoe moest wel de afwatering worden verbeterd door het graven van sloten.

De *marke* Suolle kreeg in 1230 stadsrecht van de bisschop van Utrecht. Een deel van de bestaande nederzetting, Middelwijk genaamd, werd het centrum van de stad. Hier werd in de loop der eeuwen de huidige binnenstad gecreëerd, die vooral in de 14de-15de eeuw een grote bloei doormaakte. Een ander gedeelte van de oude agrarische nederzetting, Assendorp genaamd, bleef echter buiten de stad. Deze nederzetting bleef zijn agrarische karakter behouden, onder andere profiterend van de stedelijke vraag naar landbouwproducten voor voedsel en industrie.

Oude structuren

De oudste kaart van het gebied die is bewaard, gemaakt door Jacob van Deventer, toont hoe die nederzetting er rond 1565 uitzag. Langs een aantal wegen op de hogere rug, die lichtgeel is weergegeven, stonden boerderijen en huizen. In het noordwesten komt de Nieuwe Wetering nog duidelijk overeen met de waterloop die thans Almelose Kanaal heet. Het iets meer zuidwestelijk gelegen watertje, de Zandwetering of Kleine Aa is in de loop der tijd steeds verder verland, en is thans geheel verdwenen. Al met al blijkt dat een groot deel van de structuur van het gebied, met name in het westelijke deel, reeds eeuwenoud is.

De Assendorpdijk was in het verleden een echte dijk. Deze dateerde waarschijnlijk uit de periode van de 12de tot 14de eeuw. De dijk moest het achterliggende land, met name Assendorp beschermen tegen hoogwater, dat vanuit de Zuiderzee tot hier kon worden opgestuwd. De dijk vormde tevens een verbinding tussen de stad en de zuidoostelijk gelegen Marslanden, een weidegebied dat in de 14de eeuw door de Bisschop van Utrecht aan de burgers van Zwolle was geschonken. De naam van het Sportpark Marslanden, en verder zuidoostelijk het gelijknamige industrieterrein, herinneren hier nog aan.

De naam Weezenlanden is ontstaan doordat het gebied in 1591 door de stad werd toegewezen aan de weesmeesters van de weeshuizen van Zwolle. Tot de aanleg van de Afsluitdijk (1932) stonden de Weezenlanden nog regelmatig blank, omdat het steeds buitendijks was blijven liggen. In de 17de eeuw vormde het gebied onderdeel van een defensieve linie als inundatiezone. MAB,2009

Almelose kanaal

Het Almelose Kanaal is - althans bij Zwolle - ontstaan door aanpassing van de Nieuwe Wetering. Deze is onderdeel van het stelsel der Sallandse weteringen. In de Middeleeuwen werden maatregelen getroffen om de bewoningsmogelijkheden van de laaggelegen dekzandgebieden van Salland te verbeteren. Er werd een stelsel van weteringen aangelegd om het overtollige neerslagwater uit het gebied af te voeren in de richting van de Zuiderzee. Van de Zandwetering wordt verondersteld dat hij in de tweede helft van de 13e eeuw is aangelegd. De Soestwetering dateert van omstreeks 1400. Ten zuiden van Zwolle, in de buurt van Olst, komen de beide weteringen samen. Aanvankelijk zullen deze geheel of gedeeltelijk hebben afgewaterd op de IJssel via het Windesheimerzijk dat waarschijnlijk tot in de 16de eeuw heeft gefunctioneerd. Muffels 2020 Daarna werd het water helemaal naar Zwolle gevoerd om daar te worden geloosd op het Zwarte Water.

Detail kaart van Jacob van Deventer(nummering MAB), circa 1565, met de omgeving van

Assendorp. Bij nr. 12 ligt de Assendorperdijk

Ontwikkelingen in de 19de eeuw

Het Almelose Kanaal is aangelegd tussen 1851 en 1855. In het midden van de 19e eeuw kreeg de Overijsselsche Kanalisatie Maatschappij (OMK) volgens een concessie, verleend bij Koninklijk Besluit van 13 oktober 1850, het recht om een aantal kanalen te graven in de provincie Overijssel. Het hoofdkanaal, van Zwolle naar Almelo, kwam gereed in 1855, het zijkanaal Deventer – Lemelerveld werd in september 1858 opengesteld. Het grootste deel van het kanaal Zwolle-Almelo werd nieuw gegraven, bij Zwolle werd echter gebruik gemaakt van de benedenloop van de Nieuwe Wetering. Langs het kanaal werden een rijweg en een jaagpad aangelegd.

Ontwikkelingen in de 20ste eeuw

N.V. MOK

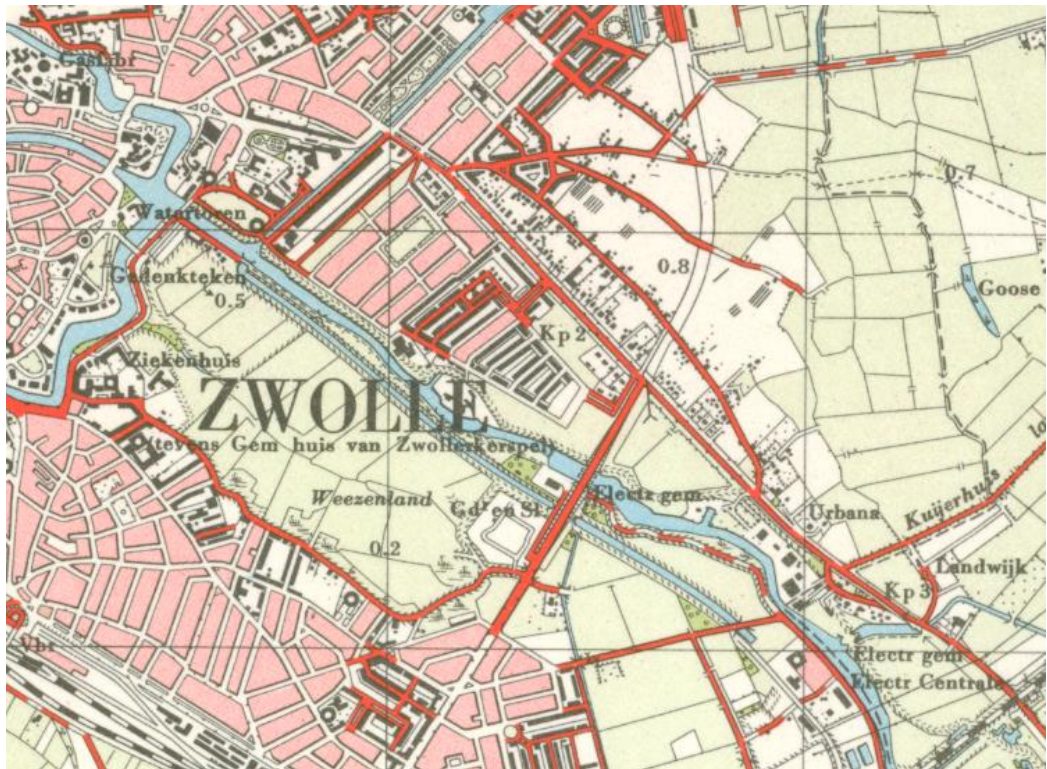
Een daling van de inkomsten uit de scheepvaart, mede veroorzaakt door de ontwikkeling van het Twentekanaal in de jaren dertig van de 20^e eeuw, bracht de OKM in financiële moeilijkheden. Om daar iets tegen te doen, werd in 1941 de N.V. Maatschappij Overijsselsche Kanalen opgericht. Het scheepvaartverkeer liep echter steeds verder terug en een aantal kanaalvakken werd voor de beroepsvaart gesloten en overgedragen aan het Waterschap Salland.

Koelwaterkanaal

In 1915 werd aan de Weteringkade de IJsselcentrale gebouwd. De plaats van deze elektriciteitscentrale aan de Weteringkade was niet in de laatste plaats gekozen vanwege het overvloedige en zuivere water van het Almelose kanaal. Hiervoor werd parallel aan het Almelose Kanaal een waterloop aangelegd om het koelwater van de IJsselcentrale af te voeren. Het water kon in het kanaal afkoelen voordat het een eind stroomafwaarts in het Almelose Kanaal werd geloosd.

Ontwikkeling Weezenlanden

Na de aanleg van de Afsluitdijk veranderde, door het wegvallen van de open verbinding met zee, de waterhuishouding in het stroomgebied van de waterlopen, die nu in het IJsselmeer uitmondden. Voor de buitendijkse Weezenlanden betekende dit dat zij eindelijk in ontwikkeling konden worden genomen. Tot dan toe was het gebied steeds weiland gebleven. Voor de nieuwe ontwikkeling werd het gebied aanzienlijk verhoogd met opgespoten zand. Het oude reliëf van de Assendorperdijk is hierdoor vrijwel verdwenen. In de eerste ontwikkelingsfase ontstond in de jaren '50 de al genoemde zone met onderwijsgebouwen en woningprojecten langs de noordflank van de oude Assendorperdijk.

Topografische kaart uit 1954, bron: kadaster. Op deze uitsnede is het Almelose Kanaal met parallel daaraan het koelwaterkanaal zichtbaar die vanaf het plangebied naar de elektriciteitscentrale (rechts onder) leid.

Bronnen:

Gemeente Zwolle, Cultuurhistorische en landschappelijke betekenis van water, bureau Lanstschap, 2003.

Cultuurhistorisch-landschappelijk onderzoek Hoog Zuthem, Harculo, Windesheim eo. Muffels 2020.

Cultuurhistorische input t.b.v. bestemmingsplan Assendorp Pierik, Gemeente Zwolle, Monumenten Advies Bureau, 2009.

Centrale Harculo, zestig jaar energie aan de IJssel, Tijdo van der Zee, 2014